

Toelichting bij de briefwisseling tussen Menno ter Braak en H.A. Gomperts

door **J.M. Kap**, voor gebruik op deze website ontleend aan haar scriptie *Jagen om te doden. Een zoektocht naar de achtergrond van Hans Gomperts' karaktermoord op Menno ter Braak* van juli 2010.

Over Hans Gomperts

Dichter, criticus, essayist en hoogleraar Gomperts was een groot bewonderaar van Menno ter Braak. Als student nam hij het in zijn eerste essay in *Propria Cures* voor Ter Braak op met *Menno ter Braak en Uzzeltje*, een reactie op de kritiek op Ter Braaks *Van oude en nieuwe christenen*.¹ Ter Braak was onder de indruk van het stuk en stelde Gomperts hiervan per brief op de hoogte.² Een briefwisseling en een ontmoeting volgden. De leerling had zijn leermeester gevonden en andersom.³ Gomperts verdedigde Ter Braak, ook in *Catastrofe der scholastiek (Anton van Duinkerken contra Menno ter Braak)*⁴ en Ter Braak deed zijn uiterste best het werk van Gomperts de hemel in te prijzen. Zo was hij uiterst lovend over Gomperts' gedichten die hij later zou uitgeven onder de titel *Dingtaal*.

Aan het begin van de oorlog moest Gomperts uitwijken naar Londen, omdat hij als jood gevaar liep. Na de oorlog is hij medeoprichter en redacteur van het literaire tijdschrift *Libertinage*. Van 1948 tot 1953 droeg hij hierin de personalistische literatuuropvatting uit van het door Ter Braak, Du Perron en Roelants opgerichte *Forum*: niet de 'vorm' van het literaire werk was belangrijk, maar de 'vent', de persoonlijkheid van de auteur achter het werk.⁵ Verder was Gomperts als toneelcriticus werkzaam bij *Het Parool* (1952-1965) en maakte hij samen met Hans Keller het televisieprogramma 'Literaire ontmoetingen', dat Gomperts ook presenteerde. In 1965 wordt hij benoemd tot buitengewoon hoogleraar en in 1970 tot gewoon hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde in Leiden. Hij was een van de opvolgers van Albert Verwey en geheel volgens Leidse traditie was ook Gomperts geen vakgeleerde, maar een man uit de literaire praktijk.⁶ In zijn inaugurele rede, getiteld *De twee wegen van de kritiek*, zet hij ondubbelzinnig de toon: hij is nog steeds de personalistische literaturopvatting toegedaan, omdat deze 'sociale, historische, psychologische en morele aspecten in haar

---

¹ Hanssen, L., *Menno ter Braak 1902-1940. Leven en werk van een polemist*. Amsterdam 2003, p. 341.

² Brief van Ter Braak aan Gomperts d.d. 20 augustus 1937.

³ Brief van Gomperts aan Ter Braak d.d. 22 augustus 1937.

⁴ Gomperts, H., 'Catastrofe der scholastiek (Anton van Duinkerken contra Menno ter Braak)'. In: *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949.

⁵ Bork, G.J. van, *Schrijvers en dichters (dbnl biografieënproject)*.

Via http://dbnl.org/tekst/bork001schr01_01/bork001schr01_01_0384.php, geraadpleegd op 22 mei 2010.

⁶ 'Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 2002'. Via http://dbnl.org/tekst/_jaa004200201_01/_jaa004200201_01_0008.php, geraadpleegd op 22 mei 2010.

beschouwing betrok, allemaal aspecten waarvan de ergocentrische benadering met zijn exclusieve belangstelling voor de formele aspecten van de literaire tekst zich distantieerde.⁷ Hiermee richt hij zich tegen het onpersoonlijk formalisme en structuralisme dat werd uitgedragen door het tijdschrift *Merlyn*.⁸ De oude ‘Vorm-of-vent’-discussie komt weer tot leven. *Merlyn* introduceert het begrip *close reading*, ‘het grondig lezen, woord voor woord, uitgaande van “de opvatting dat ieder onderdeel van een tekst een plaats inneemt in een zinvol samenhangende structuur”’.⁹ Dat nota bene Gomperts zich nog eens zou gaan ‘bezondigen’ aan *close reading*, was op dat moment onvoorstelbaar. Toch is dit wel degelijk de manier waarop hij alle werken van Ter Braak na zijn pensionering is gaan lezen, minutieus op zoek naar de kleinste tekens van antisemitisme bij Ter Braak. Het product van deze *close reading* door Gomperts is *Een kern van waarheid* geworden.

Over de verhouding tussen Menno ter Braak – Hans Gomperts

Briefwisseling Ter Braak – Gomperts

De briefwisseling bestrijkt een periode van ongeveer tweeënhalf jaar¹⁰ en bestaat uit 47 brieven: 38 brieven van Ter Braak, gericht aan Hans Gomperts en negen brieven van Hans Gomperts, gericht aan Menno ter Braak. De briefwisseling is niet compleet: er ontbreekt een aantal brieven, voornamelijk brieven van Gomperts aan Ter Braak, hetgeen blijkt uit de verhouding 38:9. Dit ontbreken is ook inhoudelijk zichtbaar, bijvoorbeeld in de brief van Ter Braak aan Gomperts van 21 februari 1938. Hierin bedankt Ter Braak Gomperts hartelijk voor zijn briefje. Dit briefje van Gomperts ontbreekt; de brief voorafgaand aan die van 21 februari 1938 is gedateerd 24 augustus 1937 en is eveneens van de hand van Ter Braak.

Ter Braak schrijft op 20 augustus 1937 als eerste een brief aan Gomperts. Hij reageert op Gomperts’ essay ‘Menno ter Braak en Uzzeltje’ in *Propria Cures*, dat hij schreef naar aanleiding van *Van oude en nieuwe christenen*. Ter Braak opent:

---

⁷ Mertens, A., ‘Het eerste nummer van Merlyn verschijnt. Vernieuwing van de literatuurbeschouwing.’ In: Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, p. 757. Groningen 1993.

⁸ Anbeek, T., ‘Menno ter Braak en E. du Perron overlijden. Forum na de oorlog’. In: Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, p. 703. Groningen 1993.

⁹ Mertens, A., ‘Het eerste nummer van Merlyn verschijnt. Vernieuwing van de literatuurbeschouwing.’ In: Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, p. 761. Groningen 1993.

¹⁰ Eerste brief van Ter Braak aan Gomperts d.d. 28 augustus 1937; laatste brief van Gomperts aan Ter Braak d.d. 11 maart 1940.

Het is niet mijn gewoonte om per brief op critieken te reageren, aangezien ik er zelf vrijwel nooit den minsten aandrang toe voel; maar in uw geval maak ik een uitzondering, omdat ik dien aandrang zeer sterk voel, en, bovendien, uw critiek eigenlijk geen critiek is, maar een ‘geloofsbelijdenis’, die zich tegen de mijne aan uitspreekt. Ik heb uw opstel nu tweemaal gelezen, en het boeide mij de tweede maal nog meer dan den eerste; zoodat ik niet aarzel te verklaren: dit is het eerste werkelijk volkomen van èn intelligentie èn gevoel doorwongen opstel over mijn werk, dat ik geheel en al kan aanvaarden.

Verder schrijft Ter Braak dat hij de vergelijking met het schoolmeisje Uzzeltje zeer geslaagd vindt, ‘vooral ook omdat het een “kleine naam” is en dus geen Faust of soortgelijk symbool. Alleen – U houdt het mij ten goede – moet ik even wennen aan de verandering van sexe, want zelfs de klare maneschijn maakt iemand niet zoo geslachtsloos, dat hij gemakkelijk van Vaderlandredacteur een stakend schoolmeisje wordt.’ Ter Braak is duidelijk onder de indruk van de jonge Gomperts en besluit zijn eerste brief met een uitnodiging, mede namens zijn vrouw, om eens te komen eten. Gomperts antwoordt per kerende post: op 22 augustus schrijft hij Ter Braak verrast te zijn door diens brief en door diens toon van een gelijke:

Hoeveel genoeg mij de ontvangst daarvan ook gedaan heeft, hoe vlelend de inhoud voor mij ook was, toch heeft de toon als tot een gelijke, waarop U mij schrijft, mij gehinderd. Al zou een neerbuigende toon mij waarschijnlijk nog meer gehinderd hebben, toch kan ik mij niet anders dan in duizend opzichten Uw mindere, misschien uw leerling voelen. [...] ik kan op dit ogenblik mijn verhouding tot U slechts als een van mindere tot leermeester zien [...].

Verder neemt hij de uitnodiging om te komen eten graag aan en doet wat voorstellen voor een datum. Hij besluit met het verzoek ‘om, ter zuivering van de verhouding, het “Zeer geachte Heer” en het “U” te laten varen.’ Ook Ter Braak schrijft direct terug: op 24 augustus laat hij Gomperts weten dat hij onmogelijk ‘beste Gomperts’ of ‘waarde Gomperts’ kan zeggen, zolang hij hem nog niet persoonlijk heeft ontmoet. Na de ontmoeting, begin september, zijn ze elkaar wel gaan tutoyeren, wat blijkt uit de eerste brief na de ontmoeting, gedateerd 21 februari 1938. De aanhef van de brieven luidt nog wel formeel ‘B.t.B’. en ‘B.G’; het zou nog tot 23 januari 1940 duren voordat beide mannen elkaar bij de voornaam noemen. Dat lijkt nogal formeel, maar iemand bij de voornaam noemen had begin jaren dertig een ander gewicht dan nu. De reserves waren destijds veel groter.¹¹

In genoemde brief van 24 augustus van Ter Braak reageert hij op Gomperts’ kwalificatie van zichzelf als Ter Braaks leerling. Hij merkt op dat Gomperts’ leerlingschap

---

¹¹ Montijn, I., *Leven op stand 1890-1940*. Thomas Rap, Amsterdam 2000 (zesde druk). Geraadpleegd via de DBNL op 1 juni 2010, http://www.dbnl.org/tekst/mont023leve01_01/colofon.php

‘een zelfstandige kritische positie is’, waarmee hij wil zeggen dat Gomperts’ verhouding tot zijn werk ‘ieder spoor van “epigonisme” heeft verloren.’ Verder schrijft hij:

Oòk als het waar is, dat u heele zinnen en woorden van mij hebt overgenomen, houd ik dat vol. En het sluit niet uit, dat Uw definitieve afrekening met Uw “leermeester” pas over tien jaar zou kunnen komen, misschien.

Dat dit profetische woorden waren, kon hij werkelijk niet vermoeden.

Ondanks het geringe aantal brieven van de hand van Gomperts, komt uit de briefwisseling naar voren dat beide mannen bewondering en waardering voor elkaar hadden, zowel voor de persoon, als voor elkaars werk. Het gaat bij Ter Braak zelfs zover, dat hij Gomperts’ werk te vuur en te zwaard verdedigt, zonder er maar één letter van gelezen te hebben. Zo vraagt Ter Braak Gomperts in zijn brief van 21 februari 1938 om een uitnodiging diens ‘Romeo’¹² te mogen bezoeken. Hij zou die voorstelling echter niet bijwonen, omdat Ter Braak ongeveer twee weken overwerkt is geweest en zodoende niet eens Gomperts manuscript heeft kunnen lezen.¹³ Hij belooft desondanks een stuk erover in *Het Vaderland* op te nemen, dat hij zal overnemen van de *NRC*-correspondent. Diens kritiek blijkt echter zeer negatief (spreekt over de brutaliteit van de bewerking) en Ter Braak schrijft direct een kritisch artikel in *Het Vaderland*,¹⁴ waarin hij ‘den genieëncultus’ aan de kaak stelt en daarbij de vloer aanveegt met de *NRC*-kritiek. Dat allemaal, zonder de betreffende bewerking gezien te hebben: ‘Of je vertaling geslaagd is, is natuurlijk een andere zaak, maar ik zal je sans pitié mijn oordeel zeggen’, schrijft hij, terwijl hij bezig is Gomperts’ stuk publiekelijk te verdedigen. Ter Braak kwam door zijn kritiek in de problemen met de hoofdredactie van *Het Vaderland*, die in de maag zat met een klacht van de *NRC*-redactie. De waardering van Ter Braak voor Gomperts’ werk, blijkt ook uit de brief van 31 mei 1938, waarin hij op kameraadschappelijke, humoristische toon de hoop uitspreekt dat Gomperts, die nu eenmaal rechten studeert, niet verloren gaat voor de polemiek: ‘Je hebt een polemisch *rhythme*, dat aanpakt, en dat je, hoop ik, in de toekomst toch niet geheel zult verloochenen voor het winkeltje in echtscheidingen, dat je zou gaan opzetten.’

In de herfst van 1939 zou Gomperts bewijzen een groot polemist én vurig verdediger van Ter Braak te zijn, als hij het voor Ter Braak opneemt tegen diens opponent Anton van

---

¹² Moderne bewerking door Gomperts van Shakespeare’s *Romeo en Julia*.

¹³ Brief d.d. 8 april 1939 van Ter Braak aan Gomperts.

¹⁴ Braak, M. ter, ‘Het probleem Shakespeare. A.C. van Kranendonk: Shakespeare en zijn Tijd’. In: *Verzameld werk*, deel 7, p. 631-640.

Duinkerken. Van Duinkerken uit in *De Gemeenschap* felle kritiek op Ter Braaks *De nieuwe elite*. Hierin pleit Ter Braak voor een ‘schipperende elite die tegelijk geen elite meer was.’¹⁵ De nieuwe elite, waaraan de maatschappij behoefte heeft, zou volgens hem democratisch moeten zijn. De tijdsomstandigheden hebben Ter Braak tot een politieke stellingname gebracht. Van Duinkerken zag niets in een schipperende elite aan het roer van de democratie en liet zich daar ondubbelzinnig over uit. Hij speelde daarbij op de man, door Ter Braak van diefstal van andermans begrippen te betichten en hem grove schaamteloosheid en zelfingenomenheid te verwijten. Bovendien deed hij Ter Braaks toekomstvisie af ‘als een recept voor hypocrisie.’¹⁶ Ter Braak was werkelijk geschokt door de kritiek van Van Duinkerken en hij schrijft Gomperts op 29 oktober 1939 naar aanleiding hiervan:

Ik wil er niet op ingaan, omdat ik deze man al zoo vaak bestreden heb, maar voor mijn gevoel zou ik hem eigenlijk moeten vertellen, wat Marsman hem al eens wilde vertellen: dat hij een “schoft” is. Ik houd niet van het groote woord, en zou het dus nooit gebruiken, maar ik voel dit artikel als zoo door en door *oneerlijk* en *insinueerend*, dat ik er toch nog een beetje verbaasd over ben: hoe kan iemand naar zulke benepen middelen grijpen om te polemiseren.

Gomperts antwoordt onmiddellijk:

Ik las zojuist Van Duinkerken’s giftigheid. Inderdaad, een schoft. Het verbaasde mij niet, want ik heb die man een paar jaar geleden enige malen gesproken, dat was genoeg. Maar hij is handig genoeg, om dat voor zijn geloofsgenoten te verbergen en daarom – liever: mede daarom – kan ik het idee, dat deze toch vrij groot opgezette aanval onbeantwoord zou blijven, slecht verdragen. Wie slaat, moet geslagen worden, zo eist het mijn primitieve geldingsdrift. Jij hebt er geen lust in. Ik *wel*.

Ter Braak is getroffen door Gomperts’ intentie: ‘Niemand liever dan jou zou ik de afstraffing van den Brabantschen paap toevertrouwen [...]’. Dat laat Gomperts zich geen twee keer zeggen en hij schrijft in korte tijd een omvangrijk essay, getiteld ‘Catastrofe der scholastiek (Anton van Duinkerken contra Menno ter Braak)’.¹⁷ Het overtrof Ter Braaks ‘stoutste verwachtingen’:¹⁸

Inderdaad, dit is geen polemieek meer tegen een lummel als V.D., maar een vonnis over de scholastiek, waarbij de aanleiding langzamerhand geheel op den achtergrond raakt, nadat de lummel en passant even vernietigd is. Van Duinkerken lijkt mij na deze afrekening niet meer te bestaan [...].

---

¹⁵ Hanssen, L., *Menno ter Braak 1902-1940. Leven en werk van een polemist*. Amsterdam 2003, p. 370.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Gomperts, H.A., ‘Catastrofe der scholastiek (Anton van Duinkerken contra Menno ter Braak)’. In: *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949.

¹⁸ Brief d.d. 7 januari 1940 van Ter Braak aan Gomperts

Na dit gebaar van Gomperts vindt Ter Braak het tijd geworden elkaar bij de voornaam te noemen en hij nodigt Gomperts hiertoe per brief van 23 januari 1940 uit. Ter Braak opent zijn brief als volgt:

B.H.

(Laten wij de voornamen gebruiken als symbool van een weer verder gevorderde vriendschappelijke verhouding!) Dank voor je brief; ook wij vonden de bijeenkomst bijzonder gezellig.

Gomperts antwoordt direct en neemt het voorstel betreffende de voornamen graag aan: ‘ik heb zelfs iets tegen achternamen’.¹⁹

Voor het overige zijn er veel brieven gewijd aan het maken van afspraken, hetzij voor een etentje, hetzij voor het bezoeken van een voorstelling. Soms ook worden ideeën uitgewisseld over te schrijven stukken, of wordt er om commentaar gevraagd. Over het dreigende gevaar van het nazisme, wordt weinig geschreven, dat wil zeggen in de mij beschikbare brieven. Eerst op 10 oktober 1938 reageert Ter Braak op een (ontbrekende) brief van Gomperts, waarin hij blijkbaar over de annexatie door Duitsland van het tot Tsjecho-Slowakische behorende Sudetenland schreef. Ter Braak verafschuwde de actie van de Britse premier Chamberlain, die met het Verdrag van München meende de vrede te hebben veiliggesteld. Vooral de vlaggende Nederlanders, blij met dit verdrag, moesten het in ‘Het verraad der vlaggen’²⁰ ontgelden. Beiden zitten blijkbaar op dezelfde lijn met betrekking tot de dreiging van het nationaalsocialisme in die tijd, want Ter Braak schrijft:

Je reactie op het “grote” wereldgebeuren lijkt als twee druppels water op de mijne; ik hoop dat je daarom mijn artikel in de “Groene” over het verraad der vlaggen hebt gelezen, want die Chamberlain was mij een braaksel geworden.[...] Gelukkig waren mijn zenuwen er beter aan toe dan bij het geval Oostenrijk, dat mij eenvoudig down deed gaan. Ik was in zekeren zin op deze rotzooi voorbereid, en zat fatalistisch in de zon, die ons nog van boven (Boven) geleverd werd, met het vaste geloof aan den komende oorlog en een heimelijk ongeloof aan oorlog er nog onderdoor. Nu, het einde van de “spanning” was wel verrukkelijk, en vooral het gevlag der hamsteraars na München.

Gomperts’ reactie per brief ontbreekt.

Gomperts’ brief van 2 juni 1939 ontbreekt eveneens aan de in mijn bezit zijnde briefwisseling. Aan deze brief wordt wel gerefereerd in de Toelichting en verantwoording in

---

¹⁹ Brief d.d. 25 januari 1940 van Gomperts aan Ter Braak.

²⁰ Braak, M. ter, ‘Het verraad der vlaggen’. In: *De Groene Amsterdammer* d.d. 8 oktober 1938.

*Een kern van waarheid*²¹ en door biograaf Léon Hanssen.²² Gompert zou Ter Braak in deze brief voorzichtig bevragen over de wijze waarop hij over joden schrijft. Via Eep Francken ben ik in het bezit gekomen van een kopie van deze brief.²³ Gomperts bedankt Ter Braak hierin voor een overdruk van diens bijdrage aan *Anti-semitisme en jodendom* en schrijft verder:

Ik las ook andere hoofdstukken uit dat boek en vond het hier en daar bijzonder onaangenaam. De heren kunnen mij overigens precies uitleggen, waarom ik in dit opzicht zo lichtgeraakt ben en hoewel ik hun ook het een en ander kan uitleggen, zou ik willen vragen, waartoe dit boek eigenlijk dient. Je stuk steekt er overigens wel heel gunstig bij af, maar over Kafka, Berda en Sjestow is toch ook in ander verband te schrijven, en geschreven?

Ter Braaks antwoord op deze brief luidt: ‘Dat boek over de Joden bevalt mij ook niet erg, het heele probleem is een probleem voor de “horde”; alles wat nuance is, blijft van het Joodsche vraagstuk in zijn tegenwoordige vorm nu eenmaal zeer ver. Bijzonder walchelijk vond ik overigens alleen den heer *Van der Spek*²⁴, die er beter aan gedaan had royaal antisemiet te worden.’²⁵

Na zorgvuldige lezing van alle in mijn bezit zijnde brieven, heb ik slechts één miniem spoor van kritiek kunnen vinden, namelijk in bovengenoemde brief van 2 juni 1939 van Gomperts aan Ter Braak. De briefwisseling geeft voornamelijk blijk van vriendschap en waardering voor elkaar. Beiden schrijven hoofdzakelijk over afspraken met betrekking tot etentjes en het bezoeken van voorstellingen. Bestudering van deze briefwisseling heeft geen verklaring opgeleverd voor de postume aanval van Gomperts op Ter Braak.

Ter Braak over Gomperts

Ter Braak heeft zich over Gomperts publiekelijk noch privé in briefwisselingen veel uitgelaten. Als hij dit wel deed, was hij uiterst positief, zoals over Gomperts’ toneelbewerking van *Romeo en Julia*. Ook recenseerde hij Gomperts’ poëziebundel *Dingtaal* in *Het*

---

²¹ Gomperts, H.A., *Een kern van waarheid*. Amsterdam 2000, p. 221.

²² Hanssen, L., *Menno ter Braak 1902-1940. Leven en werk van een polemist*. Amsterdam 2003, p. 372.

²³ Zie briefwisseling in de bijlage.

²⁴J. van der Spek, geneesheer-directeur van de psychiatrische inrichting Maasoord in Poortugaal, droeg eveneens bij aan *Anti-semitisme en jodendom* met het artikel ‘Het antisemitisme als psychologisch verschijnsel’ (1939). De strekking van de bundel is er een van begrip en tolerantie en ze bepleit de volledige acceptatie in gelijkwaardigheid van de joden. De geloofwaardigheid van deze boodschap wordt er niet groter op wanneer Van der Spek in zijn artikel het antisemitisme in relatie tot de psychologie brengt en daarbij teveel nadruk legt op het anders-zijn van de joden op dit vlak.

²⁵ Brief d.d. 4 juni 1939 van Ter Braak aan Gomperts.

Vaderland.²⁶ Ter Braak is zeer lovend over ‘dit bundeltje’, dat hij vergelijkt met *De Wandelaar* van Nijhoff, de eerste *Verzen* van Marsman en *Archipel* van Slauerhoff: deze bundels ‘behoren tot die boekjes, die een grens markeerden; zij leggen getuigenis af van bepaalde verschuivingen in de gemoedsgesteldheid van toenmalige “jongeren”, waar de gemiddelde poëzie, sterk onder invloed van toonaangevende voorgangers, meestal juist precies langs deinde.’²⁷ Gomperts doet echter niemand na, hij heeft eventuele invloeden zo persoonlijk verwerkt, dat men hem van niemand een leerling mag noemen: ‘Dit nu is het verrassende van ieder poëtisch kristallisatieproces, dat werkelijk geslaagd is; men kan de elementen aanwijzen, men kan ook beschrijven, hoe zij zich ongeveer met elkaar verbonden hebben, maar de *verbinding* zelf, de “vorm”, blijft het persoonlijk eigendom van de dichter.’²⁸ Ter Braaks conclusie luidt: ‘Gomperts is reeds in zijn debuut *Dingtaal* een dichter, die zijn verleden overwonnen heeft, en die, ondanks (of beter gezegd, juist *door*) een opmerkelijke veelzijdigheid, een sterke persoonlijkheid blijkt te zijn.’²⁹ Aan Du Perron schrijft hij op 20 september 1937 over zijn kennismaking met Gomperts: ‘

Er is eigenlijk één heel goed kritisch stuk over verschenen³⁰: van een student Gomperts in *Propria Cures*, onder het motto: ‘Uzeltje wou niet naar school toe gaan, of ze moet gedragen zijn door de klare maneschijs.’ Het stuk is zoo aardig, dat ik het je zal sturen (als drukwerk). Ik ontmoette dezen Gomperts later; hij is een erg geschikte jongen, merkwaardigerwijze zeer eenzijdig belezen, zoodat ik hem attent moest maken op *Het Land van Herkomst* en *De Smalle Mens!* Maar een eenzijdigheid, die meer voortvloeit uit afkeer van het ‘programmatisch lezen’ en van de Holl. litteratuur, dan uit gebrek aan belangstelling.’³¹

Du Perron leest het stuk en schrijft op 22 oktober aan Ter Braak: ‘P.S. Het stuk van Gomperts is best, intelligent - een tikje te veel “primus v/h dispuutcollege” toch. Iets lossier en eenvoudiger was overtuigender geweest. Zijn slotvergelijking: Uzzeltje tegen Don Quichote, is 100% geleerd van Ter Braak. Ik hoop dat het géén nieuwe Varangot is! Zijn stuk doet nu hier de ronde; daarna zend ik het je terug.’³² Verder wordt er in de gehele briefwisseling met Du Perron nog slechts tweemaal kort over Gomperts gesproken: op 10 november 1939 schrijft Du Perron dat hij Gomperts beter vindt dan Vasalis, Clara Eggink en Jo Landheer, waarna Ter Braak schrijft dat hem dat verheugt en dat Du Perron nog moet bedenken dat hij zich

²⁶ Braak, M. ter, ‘De verschuiving’. In: *Verzameld werk*, deel 7, p. 344-351.

²⁷ Ibidem, p. 344.

²⁸ Ibidem, p. 346.

²⁹ Ibidem, p. 347.

³⁰ Het gaat hier om de reactie van Gomperts op het verschijnen van Ter Braaks *Van oude en nieuwe christenen*.

³¹ Braak, M. ter / E. Du Perron. *Briefwisseling 1930-1940*, deel III. Amsterdam 1965, p. 170.

³² Ibidem, p. 188.

‘nauwelijks voor een tiende manifesteert’ in tegenstelling tot genoemde anderen.³³ Over de polemieken met Van Duinkerken, waarin Gomperts het voor Ter Braak opneemt, rept Ter Braak met geen woord in zijn brieven aan Du Perron.

Gomperts over Ter Braak

Voordat Gomperts zich met het vermeende antisemitisme bij Ter Braak ging bezighouden, heeft hij zich altijd diens geestverwant getoond. Hij nam het voor Ter Braak op, allereerst met het essay ‘Uzzeltje’,³⁴ vervolgens in de polemieken met Van Duinkerken die resulteerde in ‘Catastrofe der scholastiek’,³⁵ en postuum in ‘Het misverstand’³⁶. Deze essays bundelde hij later in *Jagen om te leven*.³⁷ Hoezeer hij Ter Braak miste, beschreef hij op poëtische wijze in zijn dichtbundel *Van verlies en dood*.³⁸ Tien jaar later verschijnt *De schok der herkenning*.³⁹ Hierin schrijft Gomperts over de blindheid die onvermijdelijk is bij het lezen van literatuur van geestverwanten. Nu volgt een bespreking van de bovengenoemde werken:

Jagen om te leven

In 1949 bracht Gomperts zijn voor- en naoorlogse essays samen in *Jagen om te leven*. In hoofdstuk 2 heeft hij het in paragraaf 3.1 besproken essay ‘Catastrofe der scholastiek (Anton van Duinkerken contra Menno ter Braak)’ opgenomen. Met dit essay schaarde hij zich ondubbelzinnig aan de zijde van Ter Braak, die hem er zo dankbaar voor was dat Gomperts hem voortaan bij de voornaam mocht noemen. Het derde hoofdstuk in *Jagen om te leven* staat geheel in het teken van Menno ter Braak met de essays ‘Uzzeltje’ en ‘Het misverstand’. ‘Uzzeltje’ vormde de aanleiding tot de kennismaking van beiden, zoals in paragraaf 3.1. beschreven. ‘Het misverstand’ vormt mijns inziens het hoogtepunt van de essays waarin Gomperts zijn leermeester verdedigt, dit keer postuum.

‘Het misverstand’ is oorspronkelijk een lezing, door Gomperts uitgesproken op de Ter Braak-herdenking van 9 mei 1946 in de Amsterdamse Bijenkorf. Gomperts zette hierin uiteen waarom velen Ter Braak bij leven ten onrechte verwierpen en hem naderhand ten onrechte

---

³³ Ibidem, p. 405-406.

³⁴ Gomperts, H.A., ‘Uzzeltje’. In: *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949, p. 108-126.

³⁵ Gomperts, H.A., ‘Catastrofe der scholastiek (Anton van Duinkerken contra Menno ter Braak)’. In: *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949, p. 46-88.

³⁶ Gomperts, H.A., ‘Het misverstand’. In: *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949, p. 127-144.

³⁷ Gomperts, H.A., *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949.

³⁸ Gomperts, H.A., *Van verlies en dood*. Amsterdam 1946.

³⁹ Gomperts, H.A., *De schok der herkenning*. Amsterdam 1967.

accepteerden. Verwijten die Ter Braak, volgens Gomperts ten onrechte, werden gemaakt waren onder andere negativisme (bijnaam: Menno Afbraak) en arrogantie (weet alles beter). Ten derde werd hij door ‘slechte verstaanders’ niet bevoegd gevonden om over kunst te schrijven, ‘omdat hij een intellectualist is, een koude cynicus, die geen gevoel heeft voor poëzie, niet ontvankelijk is voor de schoonheid, alles op een klinische wijze ontleedt met zijn ongetwijfeld scherp verstand, maar nooit toekomt aan een intuïtief aanvoelen van het schone en het goede, het lieve, het hartelijke en ontroerende.’⁴⁰ Gomperts ruimt deze misverstanden rond Ter Braak vol vuur uit de weg door te stellen dat hij soms inderdaad een negativist was, maar slechts dan wanneer hij van de positiviteit was afgesneden, wanneer hij niet anders kon dan negatief zijn. Ter Braak behoorde volgens Gomperts tot die mensen, ‘die *ernst* maken met overtuigingen en geloof’.⁴¹ Hij gooide nooit iets op een akkoordje wat gewetenszaken betreft. Hij stond voor zijn waarheden, nadat deze de test van twijfel hadden doorstaan. Ook ten aanzien van het verwijt van arrogantie geeft Gomperts toe dat daar soms aanleiding toe was, maar stelt vervolgens: ‘Het vereiste een zekere arrogantie om heilige huisjes aan te tasten. Het vereist arrogantie om afscheid te nemen van domineesland. En in te staan voor zijn eigen waarheden, man tegen man. [...] Met andere woorden: arrogantie contra arrogantie.’⁴² Het verwijt van intellectualisme is volgens hem het minst domme van genoemde verwijten, maar het lijkt hem niettemin volkomen onjuist omdat men hiermee insinueert ‘dat hij geen gevoel had of geen hart, of geen smaak of dichterlijk vermogen’.⁴³ Wat dan volgt is zo persoonlijk, en getuigt van zoveel bewondering voor de mens Ter Braak, dat sommigen, onder wie biograaf Léon Hanssen, van een liefdesverklaring spreken.⁴⁴ Gomperts meldt dat hij het poëtische in Ter Braaks stijl niet kan bewijzen, omdat het alleen te horen valt:

Er is zelden zo geschreven in Holland als Ter Braak deed. Het is de poëzie van het essay, de poëzie van een formulering, die hangt in zijn tegendeel, hangt in het evenwicht van zijn ernst en zijn humor, het is de poëzie van de intelligentie, die lichamelijk is geworden, die ademt en beweegt. Het essayistische proza van Ter Braak is als een geheimzinnige muziek, waarvan men niet kan nagaan, hoe zij tot stand is gekomen; omdat zij verbijstert door haar heldere eenvoud, die nergens banaal wordt; door haar logica, die ver blijft van de wiskunde; die voor de hand schijnt te liggen en toch door niemand anders kon zijn bedacht.⁴⁵

---

⁴⁰ Gomperts, H.A., ‘Het misverstand’. In: *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949, p. 128.

⁴¹ *Ibidem*, p. 129.

⁴² *Ibidem*, p. 130-131.

⁴³ *Ibidem*, p. 133.

⁴⁴ Hanssen, L., *Menno ter Braak 1902-1940. Leven en werk van een polemist*. Amsterdam 2003, p. 364-365.

⁴⁵ Gomperts, H.A., ‘Het misverstand’. In: *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949, p. 136.

Zes jaar na de dood van Ter Braak is Gomperts blijkbaar nog volledig onder de betovering van zijn leermeester.

Drie jaar later, in 1949, schrijft hij het essay 'Jagen om te leven', als laatste opgenomen in de gelijknamige bundel. Daarin voltrekt zich een verandering in de houding ten opzichte van Ter Braak: er is voor het eerst geen sprake meer van kritiekloze bewondering. De houding ten opzichte van zijn leermeester is hier een ambivalente, 'zoals die van alle leerlingen tot hun meesters, alle zonen tot hun vaders, die zij tegelijk liefhebben en vrezen (subs. wantrouwen, haten etc.)'.⁴⁶ In dit essay houdt Gomperts een pleidooi voor individualistische levensvreugde en schrijversvrijheid. Met gebruikmaking van de jagersmetafoor illustreert hij dat hij jaagt op alles wat tot het leven verleidt en dat hij zich niet wil verschansen in de kunst. Hij accepteert het leven zoals het is en spreekt met vertrouwen over de toekomstmogelijkheden van de mens. Hij keert zich tegen Ter Braaks moraal van de 'menselijke waardigheid'. Volgens Gomperts is dit religieus principe te abstract en vloeit het bovendien voort uit een vrijwel onvermijdelijke zelfverheffing.⁴⁷ Hij vergelijkt het principe met een 'jacquet en een plastron-das, kledingstukken die men, zoals iedere waardigheid, kan afleggen [...]'.⁴⁸ Merkwaardig is dat Gomperts desondanks stelt dat hij zelf jaagt om te leven, niet om te doden, omdat zijn rancune geringer is dan zijn gevoeligheid, zijn genegenheid en zijn fantasie.⁴⁹ Voor het onderdrukken van ressentiment is mijns inziens menselijke waardigheid een vereiste. Hoe anders kan men ressentiment overwinnen, tenzij men van nature zonder zonde was en is gebleven? Of zegt hij alleen zijn rancune te kunnen beheersen, maar doet hij dat in werkelijkheid niet? Deze onlogica in zijn redenering kan erop wijzen dat er zich op dat moment een kentering in de houding ten opzichte van Ter Braak in gang aan het zetten is, waardoor hij niet in staat is zuiver te redeneren. Dit blijkt later namelijk ook het geval in *Een kern van waarheid*, zij het daar buitenproportioneel. Het lijkt erop dat de relatie de eerste scheurtjes gaat vertonen.

De schok der herkenning D

Gedurende de tien jaar die volgen op het essay 'Jagen om te leven' worden deze scheurtjes groter. Gomperts denkt deze periode na over de verhouding leerling – leermeester en over de

---

⁴⁶ Vestdijk, S., 'De onopgehelderde jager: H.A. Gomperts – essayist uit de school Ter Braak'. In: *Libertinage*. Jaargang 2. Amsterdam 1949.

⁴⁷ Gomperts, H.A., 'Jagen om te leven'. In: *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949, p. 285.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem, p. 298.

“invloed van invloed”.⁵⁰ Dit resulteert in acht causerieën die hij in het najaar van 1958 voor het Studium Generale van de Leidse Universiteit heeft gehouden. Deze zijn enigszins aangepast en vervolgens gebundeld onder de titel *De schok der herkenning*.⁵¹ Uitgangspunt is het gegeven dat schrijvers via hun werk invloed uitoefenen op andere schrijvers. Daarbij ontwerpen volgelingen vaak een beeld van hun meester dat niet klopt. Gomperts toetst in *De schok der herkenning* het discipelbeeld van verschillende meesters aan de werkelijkheid en uiteraard houdt hij hierbij ook Menno ter Braak tegen het licht, wiens verhouding tot Du Perron en Nietzsche hij aan een nader onderzoek onderwerpt.

Een schok van herkenning doet zich volgens Gomperts voor op verschillende niveaus, bijvoorbeeld bij de herkenning van verwantschap met een literaire schrijver die op overeenkomstige wijze in het leven staat als de lezer. Die herkenning kan diens hele leven veranderen, zeker als de lezer eveneens schrijver is:

Wat hij leest is niet nieuw voor hem, het zijn zijn eigen gedachten in statu nascendi die hij gevormd en levenskrachtig voor zich ziet. Hij herkent wat nog niet in hem bestond, maar wat toch van hem zelf is, een nog dieper gelegen eigendom dan verdrongen of vergeten ervaringen. Dat nu is het uiterst onwaarschijnlijke substantiële ouds dat een enkele lezer soms in zijn lectuur aantreft. Deze ontdekking geeft hem die schok van herkenning, waardoor hij geboeid en ademloos leest, aanvankelijk geabsorbeerd en weerloos, eerst later weer kritisch, met een herstel van de eigen persoonlijkheid. Is deze lezer zelf een schrijver, dan is die ontmoeting een mijlpaal in zijn werk. Wat hij ervoor schreef, verschilt beslissend van wat hij erna schrijven zal. Wat hem veranderd heeft, is een verwante geest die zelf een rijper stadium had bereikt, misschien een superieure geest, misschien een gelijkwaardige, misschien ook een schrijver van mindere rang, die als een vroedvrouw behulpzaam heeft kunnen zijn bij de verlossing van iets dat in een bepaalde fase ter wereld moest komen.⁵²

Hoofdstuk 5 gaat geheel over Ter Braak en de veranderingen die Nietzsche en Du Perron bij hem hebben bewerkstelligd. Ter Braak is door de schok der herkenning weliswaar geen ander mens geworden, maar de kennismaking heeft tot ontplooiing gebracht wat al in Ter Braak klaar lag: ‘Hij kreeg volgens de formule van Montaigne twee keer een been of een vleugel erbij.’⁵³ Gomperts illustreert deze verandering aan de hand van twee werken van Ter Braak, namelijk *Carnaval der burgers*,⁵⁴ dat hij schreef voordat hij door Nietzsche en Du Perron was aangeraakt en *Démasqué der schoonheid*, dat dateert van na de kennismaking. Voor Ter

---

⁵⁰ Gomperts, H.A., *De schok der herkenning*. Amsterdam 1967, p. 5.

⁵¹ Gomperts, H.A., *De schok der herkenning*. Amsterdam 1967.

⁵² Ibidem, p. 22.

⁵³ Ibidem, p. 107.

⁵⁴ Braak, M. ter, *Carnaval der burgers. Een gelijkenis in gelijkenissen*. In: *Verzameld werk*, deel 1, p. 11-158.

Braaks metamorfose zag men volgens Gomperts het beeld van ‘een verfijnd esteet en daarna het grinnikend portret van de respektloze cynicus, die de schoonheid haar masker heeft afgerukt.’⁵⁵ Du Perron heeft er volgens Gomperts voor gezorgd dat Ter Braak militanter werd in het bestrijden van andermans meningen. Als voorbeeld hiervan noemt hij ‘Prisma of Dogma?’⁵⁶ waarin Ter Braak korte metten maakt met de esthetische principes van D.A.M. Binnendijk. Ter Braak leerde Nietzsche kennen in dezelfde periode als waarin hij Du Perron ontmoette. Hij was onder de indruk van *Jenseits von Gut und Böse* en herkende met een schok het cynisme bij Nietzsche ‘in de woorden van een ander, een honderdmaal meer ervaren [...], samengedrongen in een formule, terwijl ik zelf een roman⁵⁷ nodig had gehad om het cynisme in zijn betrekkelijke waarde te schatten!...’⁵⁸ Volgens Gomperts heeft Ter Braak royaal toegegeven dat men in zijn werk de invloed van Nietzsche heeft onderschat. Vervolgens analyseert Gomperts de metamorfose van Ter Braak. Een factor waardoor Ter Braak bevattelijk was voor invloed is volgens Gomperts te vinden in diens zwakke fysieke gesteldheid. Hierdoor was Ter Braak tijdens zijn schooltijd gedwongen vernederingen ondergaan. In de hoogste klassen van het gymnasium mocht hij het beleven dat de rollen omgekeerd waren en geestelijke waarden hoger werden aangeschreven dan fysieke prestaties.⁵⁹ Helaas werd zijn ontgroening bij het studentencorps een mislukking. Volgens Gomperts verklaren deze gebeurtenissen ‘de traumatische afkeer van geweld en ruwheid’ en Ter Braaks neiging de schuld bij zichzelf te zoeken: ‘Afkeer van het recht van de sterkste [...] treft men alleen aan bij zwakke rancuneuze naturen.’⁶⁰ Met politiek hield Ter Braak zich niet bezig. Wel voorzag hij een vervlakking en cultuurloosheid die de ‘opstand der horden’ met zich mee zou brengen: ‘In het fascisme zag men een dam die een kulturele elite wilde opwerpen tegen de massa. Ter Braak sympatiseerde in die tijd met dat soort denkbepelden, zonder zich er diepgaand mee bezig te houden.’⁶¹ Hier wordt een zaadje geplant dat in de loop der jaren zal ontkiemen. Dan wil Gomperts aantonen dat Ter Braak Nietzsche niet goed heeft geïnterpreteerd, omdat hij zich liet meeslepen door een bepaald beeld dat hij zich van Nietzsche had gevormd: ‘De schok der herkenning heeft Ter Braak t.a.v. Nietzsche

---

⁵⁵ Gomperts, H.A., *De schok der herkenning*. Amsterdam 1967, p. 107.

⁵⁶ Braak, M. ter, ‘Prisma of Dogma’. In: *Verzameld werk*, deel 1, p. 348-355.

⁵⁷ Braak, M., ter, *Hampton Court*. In: *Verzameld werk*, deel 2, p. 10-145.

⁵⁸ Gomperts, H.A., *De schok der herkenning*. Amsterdam 1967, p. 110.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 111.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 113.

⁶¹ *Ibidem*, p. 114.

uitzonderlijk helderziend gemaakt, maar hem tegelijkertijd ook verblind. [...] Ter Braaks vriend, die hij Nietzsche noemde, was dus eigenlijk iemand die op Nietzsche leek, maar die Ter Braak was. [...] Juist omdat Ter Braaks gedeeltelijke gevangenschap in oude vooroordelen of denkschema's mede bepaald was door zijn angst voor fysiek overwicht en de vervalste waardenschaal, die daarop berustte, werkte Nietzsche met zijn reductie van waarden tot lichamelijke feiten, tot wil tot macht, zo bevrijdend op hem.⁶²

In het laatste hoofdstuk 'De schok der herkenning' concludeert hij dat 'wij geen ding, geen mens, geen boek en geen schrijver kunnen zien zonder een begeleidende blindheid. Iedere hele herkenning is een halve vergissing en wij kunnen geen woord lezen zonder iets te zien dat er niet staat.'⁶³

Het ligt voor de hand te veronderstellen dat Gomperts zich realiseerde dat ook hijzelf aan een zekere blindheid had geleden met betrekking tot Ter Braak: Gomperts' vriend, die hij Ter Braak noemde, was dus eigenlijk iemand die op Ter Braak leek, maar die Gomperts was. Al schrijvend aan de essays die *De schok der herkenning* vormen, zijn Gomperts' ogen opengegaan en kwam hij tot de verbijsterende ontdekking dat hij in zijn adoratie voor zijn leermeester zijn ogen en oren gesloten had gehouden voor diens minder fraaie uitlatingen. Die fout, die blinde vlek, wilde hij ongedaan maken en na zijn emeritaat werd dit zijn missie: hij ging verbeteren op zoek naar de kleinste aanwijzingen die zijn latente vermoedens jegens Ter Braak alsnog moesten bevestigen. Zijn verbeterenheid, aangedreven door rancune die hij blijkbaar toch niet zo goed beheerst als hij zegt, zorgt er echter voor dat hij dit keer echt wordt verblind, met als resultaat *Een kern van waarheid*.

Van verlies en dood

Na zijn eerste poëziebundel *Dingtaal* (1939) verschijnt net na de oorlog de tweede dichtbundel *Van verlies en dood*⁶⁴(1946). De oorlog is duidelijk van invloed geweest op het thema van een groot aantal gedichten; zij gaan over het verdriet van verlies en dood. Het is het jaar van 'Het misverstand', waaruit ontegenzeggelijk blijkt dat Gomperts nog volledig in de ban is van Ter Braak. Hij mist Ter Braak, evenals Du Perron, en geeft poëtisch uiting aan

---

⁶² Ibidem, p. 125-126.

⁶³ Ibidem, p. 183.

⁶⁴ Gomperts, H.A., *Van verlies en dood*. Amsterdam 1946.

dit gemis: hij schrijft het gedicht ‘De leerling’.⁶⁵ Hierin krijgt de dichter bezoek van de Vogel Verlies en de Vogel Dood, waarmee hij het dubbele verlies van zijn ‘twee meesters’ Ter Braak en Du Perron bespreekt. Hij vraagt Vogel Verlies wat hij nog wil, nu de dichter al wat hem lief was, heeft verloren:

*-Toen ik je dit land en mijn vrienden gaf
in de maand van de grootste nood,
nam je mij mijn twee meesters nog af.
-Dat was ik, zei de Vogel Dood.⁶⁶*

Van Vogel Dood ontvangt hij een door Ter Braak geschreven stuk met daarop de raadselachtige boodschap: ‘Het geheim van den leeuw en het schaap’. Aan het slot van de bundel komt de dichter hierop terug. De leeuw staat voor de roofzuchtigheid van het verleden, het schaap voor de onschuld van de toekomst. Gomperts wilde leeuw en lam in zich verenigen. Dat was immers Ter Braaks credo als polemist.⁶⁷

Bibliografie: MOGELIJK DOORKLIKKEN NAAR WAAR DEZE TEKSTEN ONLINE BESCHIKBAAR ZIJN (DBNL)

Akker, W.J. van den, ‘Oprichting van het Comité van waakzaamheid’. In: Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, p. 676-681. Groningen 1993.

Amerongen, M. van, ‘Tema con variazioni. De vadermoord van Hans Gomperts’. In: *De Groene Amsterdammer*, 5 april 2000.

Anbeek, T., ‘Menno ter Braak en E. du Perron overlijden. Forum na de oorlog’. In: Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, p. 700-704. Groningen 1993.

Anbeek, T., *Geschiedenis van de literatuur in Nederland 1885-1985*. Amsterdam / Antwerpen 1999. (Vijfde, herziene druk).

---

⁶⁵ Ibidem, p. 25-27.

⁶⁶ Gomperts, H.A., *Van verlies en dood*. Amsterdam 1946, p. 25.

⁶⁷ Hanssen, L., *Menno ter Braak 1902-1940. Leven en werk van een polemist*. Amsterdam 2003, p. 364.

Anten, H., *Van realisme naar zakelijkheid. Prozaopvattingen tussen 1916 en 1932*. Utrecht 1982.

Anten, H., 'Gomperts en Ter Braak'. In: *NRC Handelsblad*, 21 april 2000.

Bork, G.J. van, *Schrijvers en dichters (dbnl biografieënproject)*. Geraadpleegd op 22 mei 2010 via http://dbnl.org/tekst/bork001schr01_01/bork001schr01_01_0384.php,

Braak, M. ter / E. Du Perron. *Briefwisseling 1930-1940*, deel III. Amsterdam 1965.

Braak, M. ter, 'Het schrijverspallet' (1932). In: *Verzameld werk*, deel 3. Amsterdam 1980, p. 400-418.

Braak, M. ter / H.A. Gomperts. *Briefwisseling 1937-1940*. Ongepubliceerd.

Braak, M. ter, *Het Nationaal-Socialisme als rancuneleer* (1937). In: *Verzameld werk*, deel 3. Amsterdam 1980, p. 571-594.

Braak, M. ter, 'Het verraad der vlaggen'. In: *De Groene Amsterdammer* d.d. 8 oktober 1938.

Braak, M. ter, 'Antisemitisme in rok' (1939). In: Eep Francken (red.), *De draagbare Ter Braak*. Amsterdam 1992, p. 247-25.

Braak, M. ter, 'De verschuiving' (1939). In: *Verzameld werk*, deel 7. Amsterdam 1980, p. 344-351.

Deel, T. van, 'In Ter Braaks orakeltaal speelde gecamoufleerd antisemitisme mee'. In: *Trouw*, 15 april 2000.

Etty, E., 'Ter Braak ontluisterd'. In: *NRC Handelsblad*, 1 april 2000.

Februari, M., 'Het is te vroeg voor een lofzang op democratie'. In: *De Volkskrant*, 29 mei 2010.

Goedkoop, H., 'De waarheid uitgewist. H.A. Gomperts over het antisemitisme van Menno ter Braak'. In: *NRC Handelsblad*, 31 maart 2000.

Gomperts, H.A., *Van verlies en dood*. Amsterdam, 1946.

Gomperts, H.A., *Jagen om te leven*. Amsterdam 1949.

Gomperts, H.A., *De schok der herkenning*. Amsterdam 1967.

Gomperts, H.A., *Een kern van waarheid*. Amsterdam 2000.

Hakkert, Th., "'Menno ter Braak antisemiet": Gomperts beschrijft "waarheden die we liever niet zien"'. In: *Noordhollands Dagblad*, 30 maart 2000.

Hanssen, L., *Leven in geleende tijd: over Menno ter Braak*, Eibergen, 1999. Geraadpleegd via de DBNL op 11 december 2009.

Hanssen, L., *Menno ter Braak 1902-1940. Leven en werk van een polemist*. Amsterdam 2003.

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 2002. Geraadpleegd via http://dbnl.org/tekst/_jaa004200201_01/_jaa004200201_01_0008.php, op 22 mei 2010.

Marres, R., 'H.A. Gomperts op het oorlogspad tegen Menno ter Braak'. In: *Kritische beschouwingen over Nederlandse literatuur en literatuurstudie*. Leiden 2004, p. 93-106.

Mertens, A., 'Het eerste nummer van Merlyn verschijnt. Vernieuwing van de literatuurbeschouwing.' In: Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, p. 756-762. Groningen 1993.

Montijn, I., *Leven op stand 1890-1940*. Thomas Rap, Amsterdam 2000 (zesde druk). Geraadpleegd via http://www.dbnl.org/tekst/mont023leve01_01/colofon.php op 1 juni 2010.

Leeuwen, van W.F., 'Gomperts 2', in *NRC Handelsblad*, 21 april 2000.

Paul, H., 'Een schijn van waarheid'. In: *Nederlands Dagblad*, 24 april 2000.

Peeters, C., 'De spoken van H.A. Gomperts: Menno ter Braak en het anti-semitisme'. In: *Vrij Nederland*, 15 april 2000.

Peters, A., 'De leerling gaat zijn meester te lijf; H.A. Gomperts maakt van Menno ter Braak een zielig geval'. In: *De Volkskrant*, 7 april 2000.

Vestdijk, S., 'De onopgehelderde jager: H.A. Gomperts – essayist uit de school Ter Braak'. In: *Libertinage*. Jaargang 2. Amsterdam 1949.

Zwaardemaker, A.F., 'Het joodsche probleem als internationaal probleem'. In: *De gids* 103 (1939), p. 105-230.

Hieronder de onlangs gevonden brief van H.A. Gomperts aan Menno ter Braak van 2 juni 1939. Deze zal later op de website worden toegevoegd.

H.A. Gomperts

aan

Menno ter Braak

Amsterdam, 2 juni 1939

Amsterdam, 2 Juni '39

B.t.B.,

Mijn vluchtig mondeling bedankje voor 'De Nieuwe Elite' zou ik graag nog aanvullen. Ik meen, dat het belang van dat geschrift nauwelijks kan worden overschat, het gaf mij een soortgelijke sensatie als de 'Politicus' indertijd: eindelijk een hollands boek, dat mij meer dan uit beleefdheid, vermaak of snobisme interesseerde. Op dit ogenblik lijken mij de 'Politijs' en de 'Christenen' slechts voorbereidingen voor dit boekje en inderdaad verenigt het de kwaliteiten van beide. Als antwoord aan Marsman is het meer dan afdoende, of liever: gaat het ver boven zijn primitieve aanval uit, en is het dus eigenlijk allerm minst een antwoord, omdat je hem niet eens ontmoet op dit niveau. — Tot p. 20 had ik het geboeid gelezen, maar daarna werd ik méér dan geboeid; het proza krijgt dan ook, dunkt mij, een nieuwe 'vleugelslag', het relaas wordt een betoog, vragen die bij de lectuur van het voorafgaande gerezen waren, krijgen hun antwoord, althans de verantwoording van het ontbreken daarvan. Ik ben vooral zo blij, dat die verantwoording nooit ontbreekt, dat nergens, voorzover ik kon nagaan, de hulp van een woord of van een of andere hocus pocus wordt ingeroepen (hetgeen toch ook de besten telkens weer overkomt), dat ook het 'geheim' er met ronde woorden staat aangeduid... Met dat al geeft het wel te denken. Vooral de kwestie van het gezag is een onaangeroerd probleem gebleven, terwijl toch de erkenning van de elite door de massa, bij de 'oude' beslissend voor haar bestaan, bij de 'nieuwe' vrijwel niet mogelijk zal zijn. Want de 'oude' was elite niet alleen door het te zijn, maar ook door het te spelen, daarvoor had zij haar attributen, die 'regnum' en 'sacerdotium' nóg hebben, die nu langzamerhand als belachelijk ondervonden zouden worden, maar die toch niet aan de nieuwe elite kunnen worden overgedaan. Deze heeft immers alleen maar

haar 'geheim' en dat kan zij slechts zo laten zien, dat de massa eraan 'voorbijgaat'. Mij dunkt, dat het gevaar groot is, dat de massa over de nieuwe elite en haar geheim heenloopt. Hoe zij daarmee al begint, is te zien aan een infaam flodderstukje in De Telegraaf, waarin niet alleen de benoeming van Romein tot prof. wordt gecritiseerd, maar ook zijn wetenschappelijke betekenis bestreden; is ook te zien aan je eigen conflict met de krantendirecteuren. De nihilistische elite heeft iedere autoriteit ondergraven, moest dat wel doen, maar kan zich dan ook niet meer doen gelden tegenover die middelmaat, die vroeger zonder pretenties door het leven ging, maar in de nihilistisch wordende wereld plotseling zijn kans ziet, om 'boven' te komen en die daarbij ongetwijfeld over lijken zal gaan. Het zou grappig zijn, als het niet zo benauwend was. En de conclusie wordt, meen ik, dat de eerste taak van de schipperaars moet zijn: herstel van hun gezag, coûte que coûte, desnoods door er dan comédie van te spelen. Maar is dit niet hetzelfde als jouw 'definiëren', 'waar men aan het geheim voorbijgaat'? In elk geval is dat weinig aantrekkelijk. Kan men nog definiëren als men weet, niet meer te kunnen definiëren? Niet zonder comédie, is 't wel?

Nog een formele vraag: Zou het niet kenmerkend zijn voor de nieuwe elite, om niet over de nieuwe elite te spreken? - Hierop kan niet geantwoord worden, maar er is een bezwaar mee 'gedesigneerd' dat je ook wel zult willen laten gelden, zonder dat het overigens, wat het lijkt, fundamenteel is. (Evenzo zou men op Nietzsche's vraag: 'Was ist vornehm?' kunnen antwoorden: 'dàt niet vragen'; maar ook is duidelijk, dat hiermee het enge keurslijf van woorden als 'vornehm' en 'elite' doorbroken is, omdat wie erover schrijft, buiten de onderscheiding staat en dus ook werkelijk 'vrij is gebleven'.)

Deze opmerking dan, niet om echt iets in het midden te brengen, maar om je te tonen, hoezeer de problemen van 'De nieuwe Elite' mij bezig houden en om de 'handdruk', waarmee je het mij aanbod, met de mijne te beantwoorden.

Ook dank voor het overdrukje van de joodse geest. Weet je zeker, dat die Polémon geen grap is uit het andere kamp? Het is zo verregaand onwaarschijnlijk... Ik las ook andere hoofdstukken uit dat boek en vond het hier en daar bijzonder onaangenaam. De heren kunnen mij overigens precies uitleggen, waarom ik in dit opzicht zo lichtgeraakt ben en hoewel ik hun ook het een en ander kan uitleggen, zou ik willen vragen, waartoe dit boek eigenlijk dient. Je stuk steekt er overigens wel heel gunstig bij af, maar over Kafka, Berda en Sjestow is toch ook in ander verband te schrijven, en geschreven?

Hart.gr. ook voor Ant t.t.

H.G.

Een anti-specialistisch boekje van een nihilistische specialist, dat je waarschijnlijk niet kent, is 'Natuurlijke Waarheid en Historische Bepaaldheid' v.d. Utrechtse historicus prof. Rengers Hora Siccama. Voortreffelijk, ondanks weinig aantrekkelijke titel en zijn voortreffelijkheid in juridische kringen, door zijn special. vermomming in andere kringen, vrijwel onbekend.

Origineel: Particuliere collectie

